

Matus László

A Magyar Királyi Államvasutak „ellenforradalmi” konszolidációja

Védekezési stratégiák a Tanácsköztársaság támogatása miatt indított államvasúti politikai eljárásokban

G. P.¹ irodakezelő szolgálati táblázatának az előmenetelt dokumentáló részében olvashatjuk a száraz tény: 1921. november 30-án az 1920. évi XI. törvény 4. §-a alapján, hazafiatlan és társadalomellenes magatartás miatt szolgálatát felmondták.² A MÁV Igazgatóság és az üzletvezetőségek ekkoriban több hullámban, tömegesen bocsátottak el politikai vétséggel gyanúsított vasutasokat, G. P.-t például mintegy 400 társával együtt a Budapesti Üzletvezetőség a 47 926/1921. iktatószámú ügyiratával.³ G. P. ügye, ahogyan több ezer sorstársáé, a vasút berkein belül zajlott, esetükben nem törvényszékek, hanem a MÁV fegyelmi bíróságai jártak el. Már az elsőfokú határozat is megemlítette, hogy kartársai nem érintkeztek vele, mert abnormálisnak tartották. Ez azonban csak színezte a vádat, amely a következő pontokból állt: 1. Marxot, Engelst és Bebelt olvasott már korábban is, a marxistákkal kapcsolatot tartott; 2. a „rémuralom hírért” kitörő örömmel fogadta; 3. a IX. kerületi munkás- és katonatanács tagja, a közművelődési tanács elnöke volt; 4. előadásokat szervezett, a felforgató eszméket magyarázta és népszerűsítette; 5. a diktatúra bukását követően a bolsevizmus visszatértét hirdette, s a „visszaállított hivatali és társadalmi jogrendhez a jövőben sem fog tudni alkalmazkodni”.⁴ A felsoroltaknál jóval kevesebbet is elbocsátottak ekkor alkalmazottakat a MÁV-tól és az állami hivataloktól.

Az államvasutak másodfokú fegyelmi bírósága azonban, ahova G. P. fellebbezése nyomán került az ügy, nem csupán a politikai tisztségviselés tényét, hanem a politikai identitást is vizsgálta, s a mentális zavar kérdését mellékszálból az enyhítő határozat narratív szervezőelvévé emelte. Amennyiben a szolgálati táblázat adataiból és a csatolt okmányokból indulunk ki, a terhelt vasutas karrierjét nem hátráltatta semmilyen testi vagy lelki betegség. A Budapest-balparti Üzletvezetőség I. osztályába beosztott G. P. fokozatosan lépett egyre feljebb a ranglétrán, s pár éves pályafutása során háromszor is jutalmat kapott. Két alapos orvosi vizsgálata (1910 és 1912) egyaránt alkalmasnak találta az egyébként

¹ A fegyelmi eljárás alá vont vasutasokat minden esetben valós nevük monogramjával anonimizálom.

² MÁV Archívum, Személyzeti ügyek gyűjteményes iratai, BS.10 047. (Mivel minden levéltári forrás a MÁV Archívumban található, a leőhelyet a továbbiakban nem jelölöm.)

³ Ilyen volt például még: Üzletvezetőség Budapest ügyiratai, 104 377/1921.

⁴ Fegyelmi ügyek iratai, 160/1920.mfb.

szigorú egészségügyi feltételekhez kötött vasutas pályára. Mentális állapota szellemi képességeit nem befolyásolta, hiszen első fokon is kiemelték – igaz súlyosbító körülményként – a négy nyelven író és beszélő, gimnáziumot végzett G. P. magas intelligenciáját. Átlagon felüli érzékenységre egyedül talán művészi hajlama utalhatott, mert karikatúrarajzolóként és párizsi festő akadémikusként jellemezte magát, amikor korábbi foglalkozásáról kérdezték.⁵

Szertelen, rajongó természetére maga a vádlott hivatkozott védekezése során, a másodfokú fórum pedig alapos vizsgálódás után arra jutott, hogy G. P. valójában nem vallotta a kommunizmus eszméit. Már jóval a forradalom kitérőse előtt „exaltált [sic!] természeténél fogva egy vallásszektának volt a híve”, és nyilvános közművelődési előadásain ezt a „sajátságos vallás-erkölcsi felfogását” propagálta. Ebben a gondolatmenetben már mentő körülményként számították be a szokásostól feltűnően eltérő, külön habitusát, míg ez az elsőfokú ítéletben, mint láttuk, alátámasztotta a vádat. Ez a kettősség megragadható a határozatok megfogalmazásában is. Az elsőfokú ítélet indoklása hemzseg az olyan negatív minősítésektől, mint például „népsöpredék”, „diktatúra” és „rémuralom” többször is, „felforgató eszmék”, „bolsevizmus” és „marxista tévtanok”. Másodfokon ellenben a tényszerű „Tanácsköztársaság”, „Tanácskormány”, „forradalom”, valamint a „kommunista tanok” kifejezéseket használták. Esetünkből látható, hogy a szigorúan formalizált fegyelmi fórumok eltérően tájékozódtak a politikai identitás megítélésében. G. P. ügyében a szektás fantazmagóriák kommunista köntösben való propagálása, valamint a mentális gyengeségre történő hivatkozás arra mutat rá, hogy jól megválasztott védekezési stratégiával és az ideológiai kurzus alkalmazkodó manipulálásával, konkrétan az igazoltan büntetendő cselekmény relativálásával el lehetett érni a felmentést.

Hősünk azonban mégsem úszta meg a büntetést. A felmentés ténye bizonyos, folyamata azonban a zavaros viszonyokat tükrözi. Amint szolgálati táblázatából idéztem, 1921. november 30-ával elbocsátották. Az elsőfokú fegyelmi bíróság határozata 1920. augusztus 3-án büntette szolgálatfelmondással, azonban, a fellebbviteli tárgyaláson az elsőfokú ítéletet pénzbírságra változtatták. S mindez történt 1922. január 27-én, vagyis két hónappal a szolgálati táblázatba bejegyzett elbocsátás napját követően. Bonyolítja a helyzetet, hogy G. P.-nek már 1921 nyarán kézhez kellett kapnia a Budapesti Üzletvezetőség szolgálatfelmondó határozatát, melyet a június 15-én kiállított igazgatósági rendelkezés alapján fogalmaztak meg.⁶ Mindenesetre az 1922-es rangsorokban már nem szerepel a neve.⁷ Feltehetőleg a bürokrácia útvesztőiben elveszett az információ, a vádlott vasutas pedig nyilván elhallgatta, ezért olyan személy ügyében folytattak le fellebbviteli eljárást, akit hivatalosan már elbocsátottak az államvasutaktól. Ezt a zavart az államvasutak egyébként katonásan precíz működésében az okozta, hogy a rendkívüli politikai elszámoltatást vezénylő kormányzati politika törvényi

⁵ Pontosabban „akadémikus festő Párizsban”. Személyzeti ügyek gyűjteményes iratai, BS.10 047.

⁶ Üzletvezetőség Budapest ügyiratai, 47/926/1921.

⁷ Személyzeti ügyek gyűjteményes iratai, SU.10 061 – SU.10 063.

felhatalmazást adott a kivételes, adminisztratív elbocsátásokra, amelyekkel felülírta a fegyelmi eljárások szokásos ügymenetét. Hozzáteszem, a megszállt, majd elcsatolt országrészekről áramló vasutas menekültek és az államvasutak vonalhálozatának csökkenése miatt hatalmas munkaerő-túlkínálat alakult ki, ami önmagában is elbocsátási hullámot gerjesztett.

G. P. tehát abba a körbe tartozott, amelyikbe a vasutas munkásmozgalmi kutatás ikonikus alakja, Gadanez Béla az államvasúti „megtorlás” vagy „tisztogatás” áldozatait sorolta.⁸ Gadanez hatalmas mennyiségű forrásanyagot dolgozott fel, s monográfiájában pontos vagy megközelítő számadatokat közölt a politikai nézeteik miatt atrocitást vagy valamilyen elmarasztalást elszenvedő vasutasokról.⁹ Tekintélyes életműve ellenére sem került be a Tanácsköztársaság utóéletét feldolgozó Apor Péter kitűnő munkájába, aminek valószínűleg a vasúttörténet iránt általában mutatkozó érdektelenség lehet az oka.¹⁰ A vasúttörténeti feldolgozások hiánya miatt, a MÁV politikai fegyelmi iratainak bemutatása során kényszerűen Gadanez interpretációjából indulok ki. Felfogásában a munkásmozgalmi kánont érvényesítette, az államvasutaknál zajló politikai számonkérést összemossa a „fehér-terrorral”. A fegyelmi eljárások szereplőit és menetét a következő szavakkal jellemezte: „bosszúra éhes ellenforradalmárokból, köpönyegforgató konjunkturalovagokból alakult bizottságok”, melyek létesítése is ellentétes a szolgálati rendtartással, „tevékenysége pedig az alantas ösztönöknek, a gyűlölködés szellemének felszítását szolgálta és mélyen sértette a vasutasok többségének igazságérzetét”.¹¹ Már a tanulmányom felvezetésében idézett eset kapcsán gyanítható, hogy a politikai eljárásokban a bírácoknak, s persze a terhelteknek volt mozgásterük, vagyis a régi-új rezsim törvényei és rendeletei nem feltétlenül tették formalitássá a politikai ítélezést, amire Gadanez egy egész leszámolásnarratívát épített fel. Mivel ennek a narratívának a baloldali vasutas tömegmozgalom forradalmi küldetése a központi eleme, elsősorban arra a kérdésre keresek választ, lehet-e a fegyelmi iratok alapján releváns kijelentéseket megfogalmazni a vasutasok politikai identitásáról az 1920-as évek legelején. Hozzáteszem, nem általában valamilyen identitást feltételezek, melyben kisebb-nagyobb mértékben osztoznak egyesek. Konkrét helyzetekben, számtalan tényező béklyójában eligazodni próbáló személyek identifikációs aktusainak nyomait keresem és elemzem.

Kutatási témám korszakától ugyan távol esik, az elméleti keret kijelöléséhez mégis ideidézem Natalie Zemon Davis úttörő munkáját, melyben 16. századi

⁸ Gadanez, aki a szocializmus időszakában szinte teljesen kisajátította a vasutas munkásmozgalmi szakterületét, tekintélye és befolyása révén azt is el tudta érni, hogy a Tanácsköztársaság „vasutas mártírjainak” életrajzai bekerüljenek az 1984-es *Vasúti lexikon* egyikébe kifejezetten technikai jellegű szócikkei közé. Urbán (szerk.) 1984.

⁹ A spektrum igen széles volt, a rendbüntetéstől egészen a kivégzésig terjedt. A kivételes és a fegyelmi eljárásokkal elbocsátott vasutasok száma több ezer fő volt. Gadanez 1985: 253–254, 259, valamint Gadanez 1984. A fegyelmeivel elküldött állami alkalmazottak mennyiségét Romsics Ignác százas nagyságrendben adja meg (Romsics 2007: 790).

¹⁰ Apor 2014.

¹¹ Gadanez 1985: 257.

franciaországi büntetőeljárások során beadott védőiratokat dolgozta fel. A szerző alapvető szemléleti újítása, hogy a felelősségre vonás elkerülése, illetve mérséklése tárgyában előadott elbeszéléseket nem múltbeli események valós leírásaként, hanem fikciós alkotásként értékelte. Vagyis nem a védekezésekben előadott történetek „igazsága-hamissága” a vizsgálendő történeti kérdés, még csak nem is a történetekből kiszemezhető információk a korabeli életmódookról, hanem az, hogy a vádlottak milyen retorikai stratégiákban bíztak a védekezés során. Választásukat nyilvánvalóan az motiválta elsősorban, milyen elbeszéléseket méltányolt a „hatalom”.¹² Az 1910–1920-as évek államvasúti politikai eljárásaiban én is abból indulok ki, hogy a védőiratokban és fellebbezésekben nem a vasutasok manifeszt politikai identitásának „felmutatásait”, hanem a fegyelmező hatalom ideológiai elvárásainak való megfeleléskényszert érhetjük tetten. Az ideológiai nyomásgyakorlás pedig – megfelelő kondicionálás nyomán belső meggyőződéssé válva – az ellenforradalmi politikai identitás fenntartásának eszköze lett. Ezt a megközelítést egyéb, korban közelebb álló történeti antropológiai kutatások is alátámasztják: a rendszer mintázatában zavart okozó események elhárításában a jogi eljárások részvevői együttesen hozzák létre a kétértelmű és anomáliás eseteket, valamint azok „alanyait”.¹³ Fegyelmi ügyekben ezért a vádiratok, különböző jegyzőkönyvek, határozatok és fellebbezések, tehát a vádlók, kivizsgáló hivatalnokok, tanúk és vádlottak elbeszélései kontextusukból kiragadva, önmagukban nem értelmezhetők, sőt félrevezetők.

A MÁV Archívumban őrzött fegyelmi iratokat szisztematikusan még nem kutatták, de általában is elmondható, hogy a fegyelmi ügyek iránt ritkán mutatkozik kutatói érdeklődés.¹⁴ Még abban a kedvező környezetben sem, amelyet mostanában a politikai perek feldolgozásának népszerűsége teremtett meg, nem is beszélve a modern társadalomtudományi irányzatok érdeklődéséről a mindennapok történetének tettenérését ígérő források iránt. A vasúti fegyelmi anyag a szokásos módszertani és értelmezési megkötésekkel mindkét megközelítés igényeit kielégítheti. Az ügyiratok feldolgozásához lehetséges módszert kínál a Magyar Dolgozók Pártja belső fegyelmezési rendszerét, konkrétan a VIII. Kerületi Pártbizottság pártfegyelmi iratait feldolgozó Koltai Gábor. A mikrotörténelem, az Alltagsgeschichte és az új kultúratörténet elméletét ötvöző disszertációjában 611 feldolgozott ügyből épített adatbázis alapján tesz megállapításokat. Más, kvantitatív eljárást választott egy nemrégiben publikált kutatás szerzőpárosa, ők adatsorokká alakított népbírói eljárásokból fogalmaznak meg általános következtetéseket.¹⁵ Habár elsőre meglepőnek tűnhet párhuzamot vonni a büntetőperrek és a fegyelmi vizsgálatok között, mégsem az, mert az államvasúti fegyelmi eljárások a bírósági gyakorlatot jellemző összes kulisszával rendelkeztek. Vizsgálódásomat mégis inkább az egyes, pontosabban az egyedi esetek kritikai

¹² Davis 1990: 5–6.

¹³ Apor 2014: 112.

¹⁴ Lásd például: Koltai 2014; Polyák 2016a, 2016b.

¹⁵ Barna–Pető 2012.

elemzésére korlátozom, mert a vasutas fegyelmi forrásanyag jelenleg még levéltári feldolgozás alatt áll, s emellett kapacitáshiány is késlelteti a statisztikai előkészítést. Megállapításaimat ezért nem teljes körűen, hanem a Tanácsköztársaság támogatása miatt indított 172 politikai eljárás átolvasása és 32 védőirat feldolgozása alapján fogalmazom meg.

A vasutas-társadalom fegyelmi és büntetési rendszere a szolgálati és illetmény szabályzat (továbbiakban: SZISZ) alapján működött. Ez tulajdonképpen egy szervezeti és működési szabályzat, egyben a vasutasok egyfajta bibliája volt. A MÁV Archívumban őrzött legkorábbi 1887-ben mint az Államvasutak 1. számú utasítását adták ki. Többször meg kellett újítani, pontosabban az idővel átláthatatlanná váló módosításokat és függelékváltoztatásokat egységes szerkezetbe foglalni. Ez történt 1907-ben, majd 1917-ben is, amikor a *MÁV Hivatalos Lapban*, a vasutasok közlönyében is bejelentették a módosított szabályzat új kiadását. Létezik azonban 1915-ös példány is, tehát igény szerint újra és újra kinyomtatták az éppen aktuális verziót.¹⁶ Vasutast büntetni csak a SZISZ-be foglalt fegyelmi szabályozás szerint lehetett. A különböző büntetésnemekkel, legvégső esetben elbocsátással sújtható vétségeket a 45. § sorolta fel. Politikai jellegű cselekményeket az 1. d. (botránys vagy aljas magaviselet), k. (sztrájk, illetve sztrájkra bujtogatás), l. (befolyásolás egyletbe való be- és kilépésre) és m. (alkalmazott befolyásolása, akadályozása 38. § biztosított politikai jogok gyakorlásában) pontok alá lehetett besorolni, valójában azonban szinte minden esetben az 1. d. alapján jártak el a fegyelmi bíróságok.¹⁷ A politikai ügyeknél szinte általánosan hivatkozott 45. § 1. d. pontja egy tartalmilag körül nem írt kategorikus imperatívusz volt a vasutasok számára: „szolgálatban vagy szolgálaton kívül oly aljas vagy erkölcstelen cselekmény elkövetése, melynek folytán az alkalmazott eddig viselt állására, illetőleg szolgálati beosztására méltatlanná válik”. Ez egy közösnek feltételezett normarendszert vizionál, amely mércéje az egyéni magatartásoknak. Habár a vasutas-társadalmat nagyfokú heterogenitás, érdek- és értékpluralitás, kultúrák, életmódok, érvényesülési utak sokfélesége jellemezte, eközben az államvasúti vállalat homogenitásra törekedett, az egyén érdekeit rendelve alá egy „katonás” közösségének. A közösség erkölcsi normáit veszélyeztetőket pedig a fenti szolgálati vétség alapján lehetett beazonosítani és kizárni. Az aljas vagy erkölcstelen cselekményt mint szolgálati vétséget a vádiratban vagy a határozat indoklásában részletesebben körülírták. Tartalmilag gyakori volt a következő formula: „tanácsköztársaság részére szolgálatot teljesített, és ezzel közhivatalnoki esküjét megszegte”.¹⁸ Egy másik: „hazafiatlan [...] magatartásuk

¹⁶ Neuschl–Simon 1999: 38. 1907-ben a XLIX. törvény felhatalmazást adott a kormánynak, hogy kormányrendelettel adja ki a szolgálati rendtartást, az úgynevezett pragmatikát. Az 1907. évi L. törvény ugyanígy rendelkezett az illetményekről. MÁV HL 1913. 60. 334 911/1913.

¹⁷ 1. szám. szolgálati és illetmény szabályzat. V. fejezet. Fegyelmi eljárás. 49–81. MÁV Utasítások gyűjteménye, UG.10 001. 202 134/1907. Az 1915-ös szabályzat 136 513/1915. számon jött ki (Franklin Társulat Nyomdája, Budapest, 1915. 54–56).

¹⁸ Fegyelmi ügyek iratai, 1921/mfb.

révén magukat a közalkalmazásra méltatlanná tették, s mint a nemzeti állameszme szempontjából teljesen megbízhatatlanokkal szemben a fegyelmi bíróság a legsúlyosabb büntetést szabja ki”.¹⁹

A 45. § 1. d. pontjának alkalmazását a rendellenes körülmények kényszerítették ki. A politizálás ugyanis, legalábbis elvi szinten, tehát kisebb-nagyobb megkötésekkel, nem volt megtiltva a vasutasoknak. Az m. pontban említett 38. § ugyanis elrendelte, hogy „az alkalmazott törvény adta politikai jogait saját meggyőződése szerint, szabadon gyakorolhatja”, és senkit sem szabad törvényes politikai joggyakorlása miatt hátránnyal súlytani. E paragrafus hatályát későbbi módosításokkal szűkítették, 1908-tól például államtitkári utasításra vasutas nem lehetett a szociáldemokrata párt tagja.²⁰ 1918-ban pedig a SZISZ módosított 39. §-ának 5. pontja már így szólt: „Az alkalmazottak nem lehetnek olyan egyesületek tagjai, amelyeknek törekvései hazai vagy nemzetellenesek, vagy amelyeknek törekvései a kereskedelemügyi miniszter megítélése szerint a vasúti szolgálat érdekeivel össze nem egyeztethetők.”²¹ Mindez, tehát a politikai jogok fokozatos korlátozása párhuzamosan zajlott a szervezett vasutas-érdekképviselet térnyerésével. Kényszerűen járult ehhez hozzá az államvasutak vezetése, jórészt az 1904-es nagy vasutassztrájkra tekintettel. 1905-ben az ideiglenes alkalmazottak indítottak mozgalmat, követelve, hogy fegyelmi ügyeikben 3-3 kinevezett és választott tagból és egy elnökből álló fegyelmi bíróság döntsön, ne az addigi gyakorlat szerint egy személyben a szolgálati vezető.²² Törekvésüket az 1907-es SZISZ-módosítás bevezetésével (1908. január 1.) kísérte siker, ekkortól az állandósított napibéreseket és munkások ügyeit külön fegyelmi bíróság bírálta el. Tagjait felelősségben kinevezett és titkosan választott bírák adták, ugyanúgy, ahogy ugyancsak 1908-tól az állandó alkalmazottak (hivatalnokok, al- és segédtiszték) esetében eljáró elsőfokú bíróságoknál. Ezt a követelményt olyan szigorúan érvényesítették, hogy a tárgyalást csak abban az esetben lehetett megtartani, ha a jelenlévők fele kinevezett és fele választott volt. (A másodfokú bíróság, ahova az első fokról fellebbezni lehetett, csak kinevezett tagokból állt.)

Az üzletvezetőségi központokban és az Igazgatóságon létrehozott fegyelmi bíróságoknak, valamint munkások esetében a külön fegyelmi bíróságnak volt a feladata a vasutasok politikai elszámoltatása, amennyiben politikai magatartásuk nem felelt meg a SZISZ-ben meghatározott szolgálati elvárásoknak. A számonkérés azonban államhatalmi kezdeményezésként indult meg. A budapesti államügyészség már 1919 augusztusában adatokat gyűjtött bűnvádi eljárásokhoz. A kommün idején elkövetett büntettek ügyében átiratot intézett a minisz-

¹⁹ Fegyelmi ügyek iratai, 1921/355.mfb.

²⁰ MÁV HL 1908. 55. 330 926/1908. A szociáldemokraták sztrájkfelhívást intéztek a munkásokhoz. Az Igazgatóság rövidesen bizalmas rendelettel fordult az üzletvezetőkhez, a vasutas-egyesületek diszkrét, de folyamatos megfigyelésre utasítva őket. Üzletvezetőség Debrecen ügyiratai, 105/1908.

²¹ 1918. február 23-án. MÁV HL 1918. 11.

²² MÁV HL 1905. 39. 165 030/1905.

tériumokhoz, így a vasúti reszortért felelős kereskedelemügyi miniszterhez is, és kimutatást kért a konkrét bűncselekményben gyanúsítható alkalmazottakról. Emellett névsort várt azokról is, akiket közveszélyes magatartásuk miatt internálni lehetett.²³ Akiket nem tudtak megalapozottan büntetőeljárás alá vonni, azokra fegyelmi várt, ők legrosszabb esetben állásukat veszítették el. Később „gondoskodtak” azokról is, akiknek cselekménye a fegyelmi eljárás megindításához sem volt elég súlyos. Az 1920. évi XI. törvénycikk arról rendelkezett, hogy az 1918. október 31-e után kinevezett alkalmazottakat el kell bocsátani, amennyiben ezt megelőzően nem álltak állami, államvasúti vagy vármegyei alkalmazásban. A 4. § pedig felhatalmazta a minisztériumokat, hogy eltávolítsák az 1918. október 31-től 1920. június 27-ig, az 1920. évi XI. törvénycikk hatálybalépésének idejéig igazoltan hazafiatlan, társadalomellenes vagy közérkölcsebe ütköző magatartást tanúsító alkalmazottakat.²⁴

Összefoglalva tehát, három áldozatkategória létezett: politikai bűncselekmények miatt elítélt vagy internált, az 1920. XI. törvénycikk 4. §-a alapján elküldött, illetve az államvasutak fegyelmi fórumain megbüntetett vasutasok. Az államvasutak vezetése annak eldöntését, hogy ki számított politikailag megbízhatónak, és kiket kellett valamelyik szinten megbüntetni, nem bízta a szolgálati vezetőkre. Ezt a feladatot egy rendkívüli felülvizsgáló bizottság végezte el. Ennek a bizottságnak a hivatalos neve „A Tanácskormány idején tanúsított magatartásuk miatt bepanaszolt egyes alkalmazottak ügyeinek megvizsgálására alakított bizottság” volt, röviden jurynek nevezték, időnként, például Debrecenben „purifikáló bizottságnak”. Az ötfős tanácsokban tárgyaló jury minősítette a meggyanúsított vasutasokat: büntetőeljárást, fegyelmi eljárást, rendbírságot vagy felmentést javasolhatott. Ez a testület egyrészt az előminősítéssel tehermentesítette a fegyelmi bíróságokat, másrészt a jogival szemben jellemezte egyfajta morális jelleg. Ezért is tűnhet úgy, egyes korabeli vasutasfelhívásokat olvasva, mintha a számonkérés társadalmi mozgalom lett volna. A Debrecenben 1919. október 1-jén megalakult felülvizsgáló bizottság kiáltványa kifejezetten úgy állította be a helyzetet, mintha a vasutasközösség vetné ki magából a politikailag deviáns személyeket.²⁵ A számonkérés ugyanis nem a hatalmi piramison lefelé végigfutva zajlott. A juryk hálózata az egész vasutas-társadalmat lefedte, s minden tagjukat egymást jól ismerő, egy szervezeti egységben vagy munkahelyen dolgozó alkalmazottak választották titkosan, az Igazgatóságnál elektorok útján, az üzletvezetőségeknél közvetlenül.²⁶ Sőt, mivel a terhelte is közvetlen munka-

²³ Debreceni Igazgatóság gyűjteményes iratai, DG.10 014. MÁV Igazgatóság az üzletvezetőségeknek, a vegyészeti laboratóriumnak és a szegedi vasúti központi leszámoló hivatalnak. 1919. szeptember 12.

²⁴ Az állami, államvasúti és vármegyei tisztviselőkre és egyéb alkalmazottakra vonatkozó egyes intézkedésekről. (<https://1000ev.hu/index.php?a=3&param=7426> – utolsó letöltés: 2018. március 25.)

²⁵ Debreceni Igazgatóság gyűjteményes iratai, DG.10 014. Jury iratai. Felhívás.

²⁶ MÁV HL 1919. 57. 159 721/1919. Igazgatóságon minden juryben 14 rendes és 7 póttag, üzletvezetőségeknél minden juryben 10 rendes és öt póttag. Nem lehetett szavazni a legfelső

társ volt, az eljárás megidézte a tradicionális társadalmak laikus fegyelmezési és büntetési gyakorlatát. Ez a közvetlenség nyilvánult meg abban a rendelkezésben is, mely szerint a megválasztást ugyanúgy nem lehetett visszautasítani, mint a fegyelmi bírónak vagy vizsgálónak kinevezést.

A munkahelyi vasutasközösségek politikai öntisztulását ösztönözte már az ügyindítás módja is, mert a felső vezetés kifejezett intenciója szerint egymást jelentgették fel a vasutas kartársak. A névtelen feljelentéseket nem vették figyelembe, csak a névvel és lakcímmel azonosított levelek ügyében indítottak eljárást. A politikai vétségek feltárását a MÁV Igazgatóság elnöke is hazafias és nemzeti kötelességnek nyilvánította, a buzgó bizottsági elnökök pedig a kommunista bűnök elpalástolását (értsd: be nem jelentését) társadalom- és hazaellenesnek nyilvánították.²⁷ A feljelentőnek tanúkat is meg kellett neveznie, vagyis olyanokat is bevont egy ügybe, akik esetleg nem akarták exponálni magukat.

A fegyelmi bíróságok elé a laikus tanács által előzőleg elbírált és nem egyértelmű, gyanús ügyek kerültek. Technikailag ez úgy zajlott, hogy a juryk rendszeresen beszámoltak az üzletvezetőnek a lefolytatott eljárásokról. Közölték az egyes esetekben hozott határozatokat, amelyeket az üzletvezető általában elfogadott, de akár felül is bírálhatott. Ha fegyelmi bíróság elé utaltak egy ügyet, a vizsgálathoz – attól függően, ki alá tartozott az alkalmazott – az üzletvezetőségek vagy az Igazgatóság fektetett fel ügyiratot, melyben elhelyezték a vádiratot, valamint a vizsgálati jegyzőkönyveket. A fegyelmi bíróság a beadott iratok alapján járt el, meghallgatta a terheltet és a tanúkat, s akár további vizsgálatot is elrendelhetett. A tárgyalás menetét tárgyalási, a döntését pedig tanácskozási jegyzőkönyvben rögzítették, ezeket, valamint a határozatot és a vádiratot tartalmazta a fegyelmi ügy aktája. Ezekhez az iratokhoz csatolhattak még mellékleteket, mint például a kartársak, előljárók nyilatkozatait, a jury határozatát, írásos bizonyítékokat, nyilatkozatokat vagy éppen igazolást az idézés átvételéről. Sajnos azonban a kihallgatási jegyzőkönyveket a bíróságoknak rendszerint a fegyelmi ügy lezárása után vissza kellett küldeniük az ügyirattal együtt az üzletvezetőséghez vagy az igazgatósághoz. A politikai ügyekben ezért a vádlók, a tanúk és a terhelt nyilatkozatait csak a vádirat és a határozatok szövegéből, tehát már szelektált, értelmezett és kontextusba helyezett formában ismerjük. Az idézve lejegyzett közlések hiánya ezért még hangsúlyosabbá teszi, hogy az iratszövegek a fegyelmező hatalom szemszögét tükrözik vissza, s a domináns diskurzust mindössze a terheltek vagy jogi képviselőik védőiratai törik meg, ha beadtak ilyet.

A védőiratok és a fellebbviteli bírósághoz benyújtott fellebbezések nagy része spontán módon, mesterkéltségre valló nyelvi utalások nélkül illeszkedett az ideologizáló diskurzushoz. Amennyiben e védőiratokból egy külön típust képzünk, az általam feldolgozott 32 ügy többsége beletartozik. Ebben a kategóriában a terhelt rendszerint azzal érvelt, hogy a vád konstruált, valójában a feljelentő volt

---

vezetőkre, helyetteseikre és a fegyelmi bíróságok elnökeire. Szintén kizárták a fegyelmi eljárás alatt állókat.

²⁷ Lásd például: Debreceni Igazgatóság gyűjteményes iratai, DG.10 014. Jury iratai. Felhívás.

kommunista vagy „konjunktúra ember”, aki magáról próbálja elterelni a gyanút.²⁸ Sokan hozzátették ehhez, hogy a feljelentés mögött személyes ellenszenvet vagy elmérgesedett viszályt feltételeznek. Nem gyakori, de nem is csak elvétve előforduló eleme volt az argumentációnak, amikor a vádlott arra hivatkozott, hogy beépített emberként valójában „ellenforradalmár” volt, aki csak a károk minimalizálása miatt vállalt politikai megbízatást a Tanácskormány idején.²⁹ Fontos kiemelni, hogy ebben a típusban olvashatjuk a leginkább meghökkentő vádakát. G. L. irodai kezelőt például azért jelentették fel, mert vörös rózsát adott menyasszonyának,³⁰ a maga ellen vizsgálatot kérő O. I. igazgatóhelyettesnek pedig azt olvasták a szemére, hogy a gyűléseken toprongyos alakoknak köszönt, és barátságosan elbeszélgetett velük.³¹ Az egyik legfurcsább eset a maga mellé 14 tanút is állító Sz. S. irodai kezelőé volt. A jury előtt nagyon komoly vádakkal illették, s csak az elsőfokú vizsgálat derítette ki, hogy ezek a testvérére vonatkoznak, csak összekeverték a nevüket. Ráadásul az egyik feljelentő, aki ezt a tevékenységet futószalagon űzte, arról adott ki nyilatkozatot, hogy a feljelentéseket emlékeztetkiesése idején tette meg.³²

Elsősorban az alacsonyabb presztízsű, fizikai foglalkozásúak között volt jellemző a kényszerre való hivatkozás, melyet mindig összekapcsoltak a „kenyérkérdéssel”. A nyomor és a megszálló katonai terror között lavírozó áldozatot gyakrabban mentették fel másodfokon, mert a bírák respektálták azt a tényt, miszerint az annektált területeken szolgálatból elbocsátott (menekült) vasutasok csak a „párt” vagy a szakszervezet által juthattak valamilyen munkához és segélyhez.³³ Az ország központi területein szolgálatot teljesítők esetében felmentést vagy enyhe büntetést kaphatott, akinél enyhítő körülményként vehették figyelembe az „alacsony intelligenciát”.³⁴ A kényszerre hivatkozás stratégiája ezért nem működött a hivatalnoki karnál – a magas intellektus ugyanis súlyosbító körülménynek számított.

A fegyelmi védőiratok között csupán egyetlenegy van, amelyik magát az ideológiai diskurzust támadta meg. Az őszinte feltárás és a szociáldemokrata vagy kommunista politikai identitás következetes képviselője, vagyis magának a fegyelmező politikai diskurzusnak a megkérdőjelezése nem számíthatott semmilyen elismerésre. Már csak azért sem, mert aki még a bíróság előtt is agított,

²⁸ A kifejezés olvasható: Fegyelmi ügyek iratai, 65/1921.efb. és 59/1921.efb. Ehhez még: F. F. főellenőr védőiratából: „ezen harc nem egyéb, mint egyesek erőszakos érvényesülési törekvése. [...] ezen C.IX. osztályban nem politizálás folyt, hanem a legcsúnyább természetű személyi hajsza. [...] Én ártatlanságom teljes tudatában, gyerekkoromban belém oltott hazafias érzésem minden tiltakozásával utasítom vissza mindazon rágalmat, melyeket egy pár ellenségem felém szór, s nyugodtan várom a tek. fegyelmi bíróság igazságos ítéletét.” 26/1921.efb.

²⁹ Fegyelmi ügyek iratai, 21/1922.efb.

³⁰ Fegyelmi ügyek iratai, 23/1922.efb. Az esetet szintén említi Gadanez 1985: 258.

³¹ Fegyelmi ügyek iratai, 33/1921.efb.

³² Fegyelmi ügyek iratai, 42/1921.efb.

³³ Fegyelmi ügyek iratai, 21/1921.kfb., 26/1920.kfb., 25/1920.kfb., 29/1920.kfb. és különösen 463/1921.mfb.

³⁴ Lásd például: Fegyelmi ügyek iratai, 340/1921.mfb.

nem mutatott megbánást és büntudatot, márpedig ezek nélkül elképzelhetetlen volt a visszafogadás a vasutasközösségbe. A kirívó eset R. N. B. segédtitkáré, aki a Galilei Kör törzstagjaként egy időben elnökölte is ezt a szabadgondolkodó diákegyesületet.³⁵ Az elsőfokú bíróság határozata ellen benyújtott negyvenkét oldalas fellebbezésében hosszasan fejtegette ideológiai nézeteit és politikai motívációit, valamint figyelemre méltó részleteket osztott meg a „galileistákról” vagy Kun Bélával való kapcsolatáról.³⁶

Elgondolkodtató, hogy önmagában nem sok kíméletre számíthatott a bűnbánó idealista típusa sem. L. J. képviselte ezt a morális szintet, mely leginkább az igazság mint vélelmezett morális maxima ideájához áll közel. A „bűn” elismerését követő megszégyenítés után erkölcsi megtisztulást remélve várta a visszafogadást. Moralizáló beszédmódjával kívül került a fegyelmi eljárások ideológiai diskurzusán, s ehhez az is hozzájárult, hogy az igazság nevében kétségbe vonta a politikai diskurzust elfogadó, ám erkölcsi szempontból megkérdőjelezhető stratégiákat. L. J.³⁷ önmagát jelentette fel, mert – saját szavai szerint – elsőként lépett be a szociáldemokrata pártba, ezt meggyőződésből tette, rendszeresen látogatta a gyűléseket, és a lakáskiutalásokkal foglalkozó bizottság tagja lett. 1919. március 15-én ő tartotta az ünnepi beszédet, ennek szövegét át is adta az igazoló bizottságnak. Később, ideiglenesen, a párttitkári állást elvállalta, a forradalmi törvényszéki bírói állást ugyan visszautasította, viszont a jegyzői tisztségre ugyanitt hagyta magát rábeszélni. A vizsgálat megállapította, hogy munkatársai és a lakosok sem vették őt komolyan, politikai témákban állandóan ugratták. Az elsőfokú bíróság nem értette L. J. motívációit, ezért korlátoltságára hivatkozva a legenyhébb rendbüntetést szabta ki. Nem tartotta ugyanis teljesen beszámíthatónak azt az egyént, aki „minden kényszerítő ok nélkül saját maga kérte önmaga ellen az igazolási eljárás lefolytatását és a bizonyítási anyagot maga szolgáltatva önmaga ellen”. A vádlott is úgy érezte, a bíróság azért nyilvánította korlátolt egyénnek, hogy kisebb büntetést szabhasson ki rá. A megbélyegzést nem volt hajlandó elfogadni, és a következő módon adta elő védelmét:

„Ha hibáztam, ha bűnösnek találnak, büntessenek meg érte. Én nem kérek pardont. [...] Mert bármily hihetetlenül hangzik is, vannak még mindig olyanok, akik egy cselekményt nem csak a sikeres eredmény szempontjából ítélnek meg, hanem elsősorban abból a szempontból, hogy mennyiben felel meg az az igazságnak és a tisztességnek. De rá kell mutatnom a szóban forgó megjegyzés immoralis voltára. Valakit azért, mert nem védekezik, mindent beismer, ügyének vizsgálata közben semmit el nem titkol, azt nem tisztességes, becsületes embernek, hanem korlátoltnak és butának kell tartanunk. Ellenben nagy eszűnek, kiválónak, deréknek azt a csirkefogót, aki furfanggal, csűrés-csavarással, az igazságnak meghamisításával ki tud bújni tettének következmé-

³⁵ A kört a Tanácsköztársaság káderkeltetőjének is tartották (Csunderlik 2016: 7).

³⁶ Fegyelmi ügyek iratai, 6/1920.efb.

³⁷ 1910-ben lépett be a MÁV-hoz, jogi egyetemi végzettsége volt. Üzletvezetőség Miskolc ügyiratai, 29/141/1910.

nye alól. A határozat egyenes biztatás a jövőre mindazok részére, akik valaha bűnöznek, hogy csinálják dolgaikat tovább is csak úgy, mint eddig, csaljanak, lopjanak, hazudjanak és embertársaiknak mindenképpen ártsanak tovább, csak tudjanak hozzá kellő módon kétszínűsködni, letagadni, kifogatni, s végül magukat ügyesen kivágni. A jutalom nem maradhat el; nem csak büntetlenek maradnak, de mint eszes, okos, ügyes embereknek különös tisztelet és megbecsülés jár.”³⁸

A fellebbezés nyomán 1921. február 11-én tárgyalta a másodfokú bíróság L. J. ügyét. A korlátoltságot már nem hozta szóba, sőt, súlyosbító körülményként értékelte, hogy terhelt diplomás egyén, akinek tisztában kellett volna lennie a következményekkel, ezért elbocsátották. Tanulmányom bevezetésében felidéztem, ahogyan G. P. mentális problémáját felnagyítva próbálta felmentetni magát a vádak alól, s ezt a másodfokú bíróság előtt el is érte. L. J. ellenben korlátoltta nyilvánítását kifogásolva addig fellebbezett az „igazság” nevében, amíg a legsúlyosabb büntetéssel sújtották. Narratívámban L. J. a bűnbánó idealista típusát képviseli, története azonban, akárcsak G. P.-é, demonstrálja azt az egyetlen stratégiát, amely abban az esetben is esélyt kínált a kedvező elbírálásra, ha a terhelt nem kívánt azonosulni az ideologizáló beszédmóddal. A részleges beszámíthatatlanság kimondásával azonban olyan erős stigma került a felmentett vasutasra, amelyet kevesen vállaltak fel.

A fegyelmező diskurzus ideológiai elemeit spontán módon alkalmazók és a mesterkéletlenül elutasítók politikai identitása – úgy vélem – megfelelően beazonosítható. Nagy azonban a bizonytalanság a sejtetően kamuffázzsal élők és a túlbuzgók esetében.³⁹ Szövegeiket inkább teátrális modorosság, a mondatok közül kiugró manifeszt nyilatkozatok jellemzik, s kevéssé a tárgyszerűség vagy a jogi érvelés. A mintát a közéleti terekből, ám evidens módon akár az igazoló és fegyelmi eljárások fogalmazványaiból is vehették. Megjegyzem, ezek szerkesztésében kimutatható egyfajta fejlődési ív; ahogyan az elszámoltatók kezdeti lelkesedése csillapodott, úgy váltak egyre szakszerűbbé az eljárások, ami megmutatkozott a vádiratok és határozatok fogalmazásmódjában is. A visszafogott fogalomhasználat és a jogi nyelvezet elsősorban tehát a másodfokú, professzionális bíráskodást jellemezte. A félig laikus elsőfokú bíróság és különösen a laikus jury szövegei inkább ideologikusak voltak. Ezen a téren egyébként, már csak funkciójukból fakadóan is a vádiratok jártak az élen, melyeket többnyire az üzletvezetők hitelesítettek aláírásukkal. Alább csaknem teljes terjedelmében idézek egyet:

³⁸ Fegyelmi ügyek iratai, 332/1920.mfb.

³⁹ Sz. B. J., aki párttitkár volt, azzal védekezett, hogy beépített emberként, valójában az ellenforradalmi kormánynak dolgozott (fegyelmi ügyek iratai, 21/1922.efb), valamint K. I. és G. B. esete (25.1922.efb). A megtévesztés tényét egy-egy személy esetében nehéz igazolni, ezért ez nem is volt célom. Megtévesztő alkalmazkodás gyanújára utaló körülményeket azonban az általam átvizsgált és védőirattal is dokumentált ügyek többségében ki lehet mutatni, természetesen eltekintve az ideológiai diskurzust elutasító, kritizáló és az ideológiailag semleges, tisztán jogi érvelésre alapozó érvelésektől.

„Megállapítást nyert ugyanis, hogy terhelt nem csak a hazáját adta el, hanem megtagadta vallását, eldobta Istenét, a kommunizmus bacilusaival megfertőzte családját, gyermekeit haza- és vallásellenes gyűlöletre nevelte, azokkal lakásán tüntetőleg hazaellenes dalokat énekelt, Lámpavasra Horthyval végű proletár nótát. A papokat csuhásnak nevezte, azokról állandóan tüntetőleg becsmérlőleg nyilatkozott. A vallási ténykedéseket lekicsinyelte, azokat gúnyolta. Terhelt ezzel nem elégedett meg, elvetemedettségében tovább ment, úgy a saját, mint hasonézésűek gyermekeit összegyűjtve, a szerb megszállás alatt vasárnaponként a templom helyett a Tetye fennsíkjára vitte föl, ott proletár nótákat énekelt velük, és egy ízben A. L. kommunista társaságában vörös könyvből előadást tartott nekik, hogy így nevelje a jövő nemzedék öntudatos proletárjait, és hogy a haza- és osztályellenes tömeg táborát erősítve megalapozza a kommunizmust. Terhelt ezen szégyenteljes cselekményei közül csak azt ismeri be, hogy a pártnak mindvégig tagja volt, és hogy onnan 30 dinár segélyt kapott, de ezt is mint felmentett vasutas volt kénytelen megtenni, mert családja megélhetése érdekében kényszerítve volt munkát vállalni, munkához pedig csak a párt révén jutott. Terhelt ezen védekezése azonban mentségére nem szolgálhat, mert terhelthez hasonlóan több kartársa volt a szolgálat alól felmentve, kik ugyancsak kénytelenek voltak családjuk megélhetése érdekében különböző tisztességes munkát végezni, az illetők azonban nem a párt révén keresték boldogulásukat, önértüket megőrizve saját emberségükből jutottak munkához, azt, ha kellett nélkülözték is, de nem aljasodtak le, hogy dinárért eldobják maguktól hazájukat és az ellenség csatlósává süllyedjenek. [...] Hogy terhelt mennyire elvakult és megrögzött kommunista volt, és hogy mily nagy ellensége volt saját hazájának, mi sem bizonyítja jobban, mint a vértanú halált halt D. nemzeti hadseregbeli katona temetésekor Cs. J. kalauz előtt elejtett megjegyzése: »Bárcsak most vinnék az utolsót, a kutya Istenüket.« De egyébként is, hogy terhelt tagadása mily értékekkel bír, annak megdönthetetlen bizonyítéka maga terhelt egyénisége. Terhelt ugyanis, mikor magyarországi segélyben éppen magatartásából kifolyólag nem részesült, hogy a segélyt megkaphassa, pártszervezeti tagságát letagadta, és mikor annak dacára sem kapta meg a segélyt, nem szégyellte magát segély ügyében a párthoz fordulni, mely el is járt érdekében, már pedig ha terhelt nem lett volna tagja a pártnak, a párt ügyét bizonyára nem tette volna magáévá, de egyébként a jegyzőkönyvi kihallgatás végén terhelt maga is beismerte, hogy a pártnak mindvégig tagja volt. Miután terhelt fentiekben ismertetett, semmivel sem menthető aljas cselekményeinek elkövetésével a szolgálati és illetmény szabályzat 45. § 1. d. pontjába ütköző és őt viselt állására méltatlanná tevő hazafiatlanság vétségét követte el, fegyelmi ügyét teljes szigorral leendő megtorlás végett az elsőfokú fegyelmi bíróság elé utalom. Pécs, 1921. évi október hó 19.» [aláírás: üzletvezető]⁴⁰

Az idézett szöveg lehetne akár a politikai alapon indított államvasúti eljárás-szövegek állatorvosi lova. Kínálkozik az igazság és az igazságszolgáltatás pozitív

⁴⁰ Fegyelmi ügyek iratai, 463/1921.mfb.

összefüggésének bevonása a kontextusba, ám ennek a viszonynak a feltételezése itt illuzórikussá is válik, tekintettel a fegyelmező hatalom beszédmódjának szinte parodisztikus jellegére. Foucault a tudomány által előállított s az igazság diskurzusának státuszával rendelkező szövegek (konkrétan a pszichológiai orvosszakértői vélemények) és az igazságszolgáltatás összefüggésében értekezett a groteszkről. A hatásmechanizmus analógiája okán érdemes felidézni az általa Übü-szerűségnek vagy Übü-szerű terrornak is nevezett jelenséget az ideologikus elemek jogi diskurzusban való vizsgálata során.⁴¹ Még akkor is, sőt különösen abban az esetben, ha a bürokratikus hatalom fegyelmező szuverenitását ezekben a kivételes politikai ügyekben az egész vasutas-társadalom gyakorolta. A hivatali eljárások ezért laikus és kollektív morális jellegük folytán rendelkeznek a jogi kereteken átcsapó egyfajta szabadossággal, közönséges ízzel, s így közelebb visznek minket az államvasúti hétköznapok mikrovilágának hatalmi történéseihez. A vasutas fegyelmező hatalom Übü-szerű – mából visszatekintve szinte komikusan, a vádlott számára viszont ijesztően –, groteszk szövegtrópusainak feltárható a keletkeztéstörténete. A jury-határozatok a feljelentő levelekből merítettek, ezekből idéztek a vádiratok, melyekből részleteket emeltek át az elsőfokú határozatokba. Fontosnak tartom megismételni, hogy a laikus közösségi igazságszolgáltatás ideologizáló és moralizáló diskurzusát, melyet az üzletvezető, a hivatali hatalom képviselőjeként legalizált a vádirat aláírásával, a professzionális fellebbviteli fórum igyekezett felülírni – másodfokon általában rendbüntetésre változtatták a fenthez hasonló vádakon alapuló elbocsátásokat. Amíg azonban az ügyek eljutottak a fellebbviteli bíróságához, a terheltek átmentek egy tanulási folyamaton: védekezési stratégiájuk során kényszerűen alkalmazkodtak az ideológiai diskurzushoz. Példaként idézem az első két bekezdés kivételével L. K. védőiratának teljes szövegét. 1927-ben olvasta fel az utolsó szó jogán a MÁV másodfokú fegyelmi bírósága előtt. A kontextusból kiragadott kijelentései miatt elmarasztalt hivatalosolga öt védőiratot is készített, melyek kronologikus sorrendben egy fejlődési ívet rajzolnak fel. L. K. a méltatlankodó és felháborodott tiltakozástól a jogi tárgyyszerűséggel megfogalmazott fellebbezésen keresztül jutott el a következő, kétségbeesett hangú és a fegyelmező hatalom diskurzusának ideológiai alakzataival teletűzdelt vallomásig:

„A borzalmas 1918–1919. éveket megelőzőleg hazám védelmében a fronton tettem szolgálatot, hogy kötelességemet a hazával szemben hűségesen teljesítettem, azt feleltetes katonai parancsnokaim bármikor tudnák igazolni. Visszatérve a legszentebb és legnemesb ügy szolgálatának ügyköréből, idehaza sajnos már olyan állapotokat és viszonyokat találtam, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy engem sok 100 és 100 honfitársammal együtt tévútra vezessenek. A háború befejezte után bekövetkezett rendkívüli viszonyok, a beköszöntött szabadosság, demagógia romboló hatását sok százezer honfitársammal egyetemben én sem kerültem el. S habár erősen állítom,

⁴¹ Foucault 2014: 27–29.

s utolsó leheletemig állítani fogom, hogy a kommunizmusnak, a destruktív irányzatnak híve soha egy percig sem voltam, másrészt elismerem, hogy az akkori viszonyok hatása alatt félreértésre okot szolgáltatatható kijelentéseket eszközöltem. Előre kijelentem azonban, hogy a körülmények behatása alatt tett kijelentéseket őszintén sajnálom, s hogy kijelentéseim soha nem eredtek meggyőződésből, hanem az akkori borzalmas idők okozta félrevezetettségből. Nem óhajtom teljes ártatlanságomat vitatni [sic!], nem óhajtom az eddigi vizsgálatok anyagát érinteni, csupán keresztény irgalmat kérek egy öt éve szenvedő, lelkileg megtört, nélkülöző 7 tagú család feje részére. Ha a Tek. Fegyelmi Bíróság nem találna mentséget a hazájáért éveken át becsülettel küzdött frontkatonára, a hitvestársa és 6 élő gyermeke nyomoráért örökösen bánkódó férj, illetve apa részére, úgy legyen irgalmas a nyomorba döntött, nélkülöző, s a haza részére megmentendő családdal szemben. Mint hazám hű fia, a keresztény vallásom engedelmes híve, kötelességemnek tartom, hogy családomat az Isten és haza iránti szeretetben neveljem fel. Kötelességem ez a hazával szemben, de kötelességem Istennel szemben, aki az emberi gyarlóság bűneit megbocsátva megkegyelmez mindenkor a legnagyobb bűnnek is. Tek. Fegyelmi Bíróság! Irgalomért esdek, eleget bűnhődtem már, de bűnhődött családom is, nyújtson módot, hogy annyi szenvedés, nélkülözés után megmenthessem családomat a hazának, amelynek minden egyes jó irányba nevelt magyar állampolgárra úgy a jelen, mint a közel jövőben olyannyira szüksége van és lesz.”⁴²

L. K.-t szívhez szóló sorai sem mentették meg az elbocsátástól – minden fórumon állásvesztésre ítélték –, s ez azon is múlhatott, hogy későn talált rá az esélyt kínáló beszédmódra.

A vádlottak tehát a sikeres védekezés alapfeltételének vélték az elfogadó részvételt a fegyelmező hatalom politikai diskurzusában. Tekintettel az idézett vádiratra, dr. L. K. fellebbezésének mondataira a vádlottak őszintétlenségéről és L. K. fent olvasható szavaira az utolsó szó jogán, a hangsúly valójában nem a belső, vallott politikai identitáson volt, hanem az államhatalmi ideológiai iránti formális lojalitás kondicionálásán. A nézőpontot a hatalom kontextusáig tágítva, a vasutas-társadalomban állami ideológiai program zajlott, s a politikai számonkéréssel az egzisztenciális mellett ideológiai függőség alakult ki, és itt szándékosan használok mediális igei szerkezetet. A hatalmi viszonyban ugyanis az uralom melletti kényszerlojalítás és a vele szemben kivívandó önállóság egyidejű kettősége volt jelen. A hatalom, mint szerteágazó, mindenhol jelen lévő erő működését azonban az mutatja meg, ahogyan a diskurzusban a terheltek részt vettek. A vizsgált 32 esetben a három idézett és két, tanulmányomban nem citált⁴³ kivételtől eltekintve a döntő többség az uralomhoz alkalmazkodó, vagyis azt elismerő és ezzel működéséhez hozzájáruló érdekérvényesítési stratégiát képviselt.⁴⁴ Hét-köznapi fogalmakra lefordítva ez azt jelentette, hogy minden elérhető eszközt

⁴² Fegyelmi ügyek iratai, 45/1922.efb.

⁴³ Jogi érvelést alkalmaztak: fegyelmi ügyek iratai, 44/1922.efb. és 26/1922.efb.

⁴⁴ Fegyelmi ügyek iratai, 26/1922.efb., 44/1922.efb. és 6/1920.efb.

felhasználtak azért, hogy felmentésüket elérjék. Vagyis az esetek többségében nem a megbánás és a belátás, s még kevésbé a harcos kiállás, hanem a tagadás és a vádak bagatellizálási, hiteltelenítési technikái kerültek előtérbe.

A régi-új ideológiai normák kondicionálásának megítélése a siker szempontjából természetesen vitatott, hiszen kivételes időszak kivételes viszonyain alapult. A kommün alatti politikai magatartást számonkérő vasúti fegyelmi ügyekben a normális mint „üzemszerű” és a rendkívüli eljárások „abnormális” elemei keveredtek. Amennyiben a Tanácskormány időszakát antropológiai értelemben „köztes szakasznak” fogjuk fel, melyet az új struktúrát és normarendszert építő átmeneti folyamatok határoztak meg, ugyanígy kell eljárunk a régi-új struktúrát, normákat és szabályokat realizáló „ellenforradalmi” kurzussal is. A tömegtársadalmak ugrásszerű változása során jellemző imitáció vagy mimézis ezért a visszarendeződés vagy a konszolidáció folyamatában is alapvető szerepet játszott.⁴⁵ Az adaptációs attitűdök kondicionálásnak terepe a fegyelmi bíraskodás helyszíne volt, melyet nyilván nem a klasszikus liminalitás állapotának társadalmi hierarchián kívülisége, a küszöblét jellemzett, mégis, a visszafogadás, valamint a deviánsok kizárása és marginalizálása kétségkívül itt zajlott. Ráadásul az egész vasutas-társadalmat áthatóan, hiszen a csoportszolidaritás és a hierarchia visszaállításának szimbolikus rítusában valamilyen szinten minden alkalmazott részt vett. Egyesek bíróként, jury-tagként, mások feljelentőként, tanúként vagy terheltként, és az összes vasutas választóként járult hozzá az államvasutak ideológiai „öntisztulásához”. Habár tanulmányomban kitüntetett szerepet biztosítottam a fegyelmi eljárásoknak, az ideológiai fegyelmelés valójában minden társadalmi térben „történik”, ahol a hatalmat a fegyelmegépezet automatizmusai működtetik a mindennapi, mikrohatalmi rendszerek hálózatán keresztül. Esetünkben, az 1920-as évek elejének politikai pereiben a politikai-állami diszkontinuitás miatt újra kellett indítani a fegyelmegépezetet, átvizsgálni és szelektálni a felügyeleti nyilvántartási tételeket – értsd, a vasutasokat. Ebben a nagy „eskümegújításban” mindenkinek részt kellett vennie, aki el kívánta kerülni a B-listát. Ritualizált identitásfelmutatásuk, mint érdekérvényesítési stratégia természetesen számos esetben megtévesztő alkalmazkodásból indult ki. Ez azonban nem jelenti azt, hogy elrejtett, eltitkolt identitáselemeiket, szocialista vagy kommunista politikai orientációjukat, esetleg a munkásszolidaritást változatlanul megőrizték. Feltetelezésem szerint a vasutasok nyereségoptimalizálása a fegyelmi bíróság előtt az identitás politikai elemeinek változását okozhatta. Az ideológiai asszimiláció ugyanis a kamufflázs útján is sikerre vezetett, ha a kellően jutalmazott vagy ellenoldalról nézve arányosan nem büntetett megtévesztő alkalmazkodás önkéntelen normakövető magatartássá alakult át. Valahogy úgy tudom ezt elképzelni, hogy a rendszeres és folyamatos fegyelmelés miatt alkalmazott megtévesztő stratégiák gyakorlata során újraalkotott narratívák internalizálták az ellenforradalmi ideológiát.

⁴⁵ Szokolczai 2015: 19–20.

FORRÁSOK

- MÁV SZK Zrt. Menedzsment-támogató és Ügyviteli Szolgáltatások Üzletága, Archívum (MÁV Archívum)
 Debreceni Igazgatóság gyűjteményes iratai, 1908.
 Fegyelmi ügyek, 1920–1922.
 Személyzeti ügyek gyűjteményes iratai.
 Üzletvezetőség Budapest ügyiratai, 1921.
 Üzletvezetőség Debrecen ügyiratai, 1919.
 Üzletvezetőség Miskolc ügyiratai, 1910.

MÁV Hivatalos Lap (MÁV HL)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Apor Péter 2014: *Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete 1945–1989*. MTA BTK TTI, Budapest.
- Barna Ildikó – Pető Andrea 2012: *A politikai igazságszolgáltatás a II. világháború utáni Budapesten*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Csunderlik Péter Tibor 2016: *A Galilei Kör (1908–1919) története és recepciótörténete*. (PhD-disszertáció.) ELTE BTK, Budapest.
- Davis, Natalie Zemon 1990: *Fiction in the Archives. Pardon Tales and Their Tellers in Sixteenth-Century France*. Stanford University Press, Stanford.
- Foucault, Michel 2014: *Rendellenesek*. L'Harmattan, Budapest.
- Gadanez Béla 1984: *Adatok a tanácsköztársaság vasutas mártírjairól és a proletárdiktatúra alatti magatartásukért elítélt vasutasokról*. (Különnyomat a Vasúti Tudományos Kutató Intézet 1984. évi évkönyvéből.) KÖZDOK, [Budapest].
- Gadanez Béla 1985: *A vasutas munkásmozgalom története (A kezdetektől 1945-ig)*. Magyar Államvasutak Vezérigazgatósága és a Vasutasok Szakszervezete, Budapest.
- Koltai Gábor 2014: *Akik a „Párt” ellen vétkeztek. Pártfegyelmi eljárások Budapesten az MDP időszakában (1948–1956)*. (PhD-disszertáció.) ELTE BTK, Budapest.
- Matus László é. n.: *Mindennapi etnicitás I. A kinin káros mellékhatása. Egy maláriás vasutas esete František Jehličkával*. https://www.mavcsoport.hu/sites/default/files/upload/page/mindennapi_etnicitas_i.pdf – utolsó letöltés: 2018. január 31.
- Neuschl Gyula – Simon József 1999: *Az illetmény szabályzattól a bér megállapodásig*. Magyar Államvasutak Rt., Budapest.
- Polyák Petra 2016a: „Osztályidegenek” az egyetemen. *Korall* (17.) 64. 5–25.
- Polyák Petra 2016b: „Nagy tüzet kiált a tűzoltó.” Az 1956-os forradalommal összefüggő hallgatói fegyelmi eljárások a pécsi jogi karon és a pedagógiai főiskolán. *Per Aspera ad Astra* (3.) 2. 7–37.
- Romsics Ignác 2007: A 20. századi Magyarország. In: uő (főszerk.): *Magyarország története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 773–957.
- Szakolczai Árpád 2015: Marginalitás és liminalitás. Státuszon kívüli helyzetek és értékelésük. *Regio* (23.) 2. 6–29.
- Urbán Lajos (főszerk.) 1984: *Vasúti lexikon*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.